

УДК 351.77(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.1.2.9>

К .М. Куркова

доктор юридичних наук, професор
завідувач відділу науково-правових експертиз
та законопроектних робіт
Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID ID: 0000-0002-4259-5511

Л .І. Луценко-Миськів

доктор юридичних наук, професор
головний науковий співробітник
Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID ID: 0000-0002-2939-7457

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Статтю присвячено аналізу чинної нормативно-правової бази, яка регулює процеси медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців в Україні, а також виявленню основних недоліків та проблем у цій сфері, які виникли внаслідок повномасштабної війни.

Після початку широкомасштабної війни росії проти України у 2022 році виникли нові виклики для системи медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців. Масштабні бойові дії спричинили велику кількість поранених та психічно травмованих осіб серед військових та цивільного населення. Це створює нагальну потребу в удосконаленні системи надання медичної та психологічної допомоги, а також у розробці нових нормативно-правових актів, що враховують сучасні реалії.

Наголошено, що сучасна війна в Україні вимагає комплексного підходу до реабілітації військовослужбовців, який включає як фізичну, так і психологічну допомогу. Чинна нормативно-правова база не повністю відповідає потребам учасників бойових дій, що ускладнює процес надання якісних реабілітаційних послуг. Необхідність перегляду та оновлення законодавства є ключовим завданням для забезпечення ефективної підтримки ветеранів та їхньої адаптації до мирного життя.

Значна кількість постраждалих внаслідок військових дій викликає необхідність у збільшенні ресурсів та покращенні координації між державними установами, що займаються реабілітацією військовослужбовців. Відсутність належного фінансування та ефективного управління процесами реабілітації створює перешкоди для надання своєчасної та якісної допомоги. Важливо розробити ефективну систему фінансування, яка б забезпечувала прозорість і цільове використання коштів у цій сфері.

Війна спричинила велику кількість випадків посттравматичного стресового розладу (ПТСР) серед військовослужбовців. Це підвищує потребу у спеціалізованих психотерапевтичних програмах та фахівцях, здатних надавати допомогу у таких випадках. Необхідно розвивати систему раннього виявлення та профілактики ПТСР, щоб запобігти його негативним наслідкам у майбутньому. Ці заходи потребують підтримки на законодавчому рівні та належного фінансування.

На сьогодні в Україні питання реабілітації військовослужбовців набуло великої актуальності. Масштабні бойові дії вимагають швидкої реакції та адаптації законодавства до нових викликів. Саме тому на сьогодні ця проблема є вкрай актуальною та необхідною для вирішення, адже від цього залежить якість життя тих, хто захищав державу на фронті.

Ключові слова: військовослужбовці, психологічна реабілітація, медична реабілітація, посттравматичний стресовий розлад, нормативно-правове регулювання, законодавство, адаптація до мирного життя, бойові дії, війна в Україні.

Постановка проблеми. Ескалація бойових дій після вторгнення росії в Україну у 2022 році кардинально змінила потреби військовослужбовців та цивільного населення в реабілітації. Постійне надходження поранених та психологічно травмованих осіб перевантажило існуючі медичні інфраструктури, виявивши недоліки чинних програм реабілітації. Більше того, відсутність сучасних нормативних актів, які регулюють надання цих послуг, ускладнює забезпечення адекватної допомоги постраждалим від війни. Існує значний дефіцит спеціалізованих методів лікування, які враховують специфічні травми, спричинені сучасною війною. Крім того, переривання у підготовці та розгортанні фахівців у галузі реабілітації ускладнює надання своєчасної та ефективної допомоги. Ситуацію ускладнює бюрократична система, яка часто затримує впровадження оновлених практик, необхідних для адаптації до нових викликів. Окрім цього суспільні стереотипи та недостатня обізнаність громадськості про психічні проблеми, з якими стикаються ветерани та постраждалі цивільні, ускладнюють надання повноцінних реабілітаційних послуг. Для вирішення цих комплексних проблем нагальною є всеосяжна реформа як нормативно-правової бази, так і системи реабілітаційних послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні дослідження та публікації свідчать про зростання уваги до проблем реабілітації військовослужбовців, які постраждали внаслідок військових дій в Україні. В роботах таких науковців як Сущенко Л., Кукса В., Міхеєнко О. розглядаються питання медичної та психологічної допомоги ветеранам, включаючи аспекти їх соціальної адаптації до мирного життя. Ці дослідження підкреслюють необхідність розробки нових підходів до надання реабілітаційних послуг, що враховують специфіку сучасних бойових дій. У наукових працях Волошиної Л. та Герцика А. аналізується стан чинного законодавства у сфері медичної реабілітації та пропонуються зміни для його вдосконалення. Дослідники акцентують увагу на недостатній кількості нормативно-правових актів, які б забезпечували комплексний підхід до реабілітації військовослужбовців, зокрема, на відсутності механізмів фінансування та координації між державними установами. Шхвацаб І. та Тарасова О. звертають увагу на важливість психологічної реабілітації та проблеми, пов'язані з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) серед військовослужбовців. Вони

наголошують на необхідності створення спеціалізованих психотерапевтичних програм, які б допомагали ветеранам долати психологічні травми та адаптуватися до мирного життя. Важливий вклад у дослідження проблем реабілітації зробили також Мухін В. та Марченко О., які досліджують питання організації медичної допомоги та евакуації поранених під час бойових дій. Вони підкреслюють необхідність удосконалення системи медичного забезпечення, включаючи створення нових лікувально-евакуаційних підрозділів та підвищення кваліфікації медичних працівників. Наукові праці Попова С. та Дмитрієва В. зосереджені на проблемах соціально-трудової реабілітації ветеранів. Вони пропонують запровадження нових програм професійної підготовки та перепідготовки, а також підтримки підприємництва серед ветеранів.

Загалом аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про необхідність всеосяжної реформи нормативно-правової бази та системи реабілітаційних послуг для забезпечення якісної медичної та психологічної допомоги військовослужбовцям, які постраждали внаслідок війни.

Метою статті є здійснення аналізу чинної нормативно-правової бази, яка регулює процеси медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців в Україні, виявлення основних недоліків та проблем у цій сфері, що виникли внаслідок широкомасштабної війни, а також визначення конкретних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та практики надання реабілітаційних послуг.

Вклад основного матеріалу дослідження. Під час військових дій особливої значущості набуває система реабілітації військовослужбовців, яка включає як медичну, так і психологічну допомогу. Реабілітація – це не просто комплекс заходів або поєднання різних методів впливу на стан здоров'я людини. У програмах реабілітації ефективність кожного заходу має взаємообумовлений вплив. Зокрема, включені до індивідуального плану реабілітації клінічні, психологічні, фізичні, соціально-трудова або інші заходи, окрім здійснення прямого впливу на результат реабілітації, опосередковано впливають й на ефективність інших заходів. Така синергія свідчить про необхідність системного підходу як до законодавчого регулювання, так і до заходів практичної реалізації програм реабілітації військовослужбовців і ветеранів війни [1]. Для забезпечення ефективного функціонування системи реабілітації військовослужбовців важливим

є створення та впровадження відповідної нормативно-правової бази. У період з початку Антитерористичної операції у 2014 році та широкомасштабної війни у 2022 році було розроблено та впроваджено низку важливих нормативних актів. Зокрема указ Президента України від 28 березня 2018 року № 89/2018 затвердив Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2018 рік, яка передбачала реформування системи матеріально-технічного та медичного забезпечення Збройних Сил України. Програма акцентує увагу на покращенні медичних послуг для військових, включаючи розвиток нових медичних підрозділів та підвищення кваліфікації медичних працівників. Це забезпечує інтеграцію зусиль українських військових із стандартами НАТО, що сприяє підвищенню рівня медичного обслуговування. Документ також передбачає створення єдиної системи логістичного забезпечення, що покращує координацію та ефективність використання ресурсів [2].

Указом Президента України від 2 грудня 2016 року № 536/2016 було введено посаду Уповноваженого Президента України з питань реабілітації учасників АТО, які зазнали поранень, контузій, каліцтв або інших захворювань під час участі в АТО/ООС. Цей указ також передбачав координацію реабілітаційних заходів, забезпечуючи взаємодію між державними установами та громадськими організаціями. Уповноважений відповідав за розробку та впровадження програм реабілітації, включаючи медичну, психологічну та соціальну допомогу, а також контролював виконання цих програм та забезпечував їх фінансування [3]. Варто відмітити, що цей указ був важливим кроком у систематизації та покращенні реабілітаційної допомоги ветеранам, водночас на підставі указу Президента України від 27 вересня 2021 року № 489/2021 даний указ втратив чинність.

Постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 року № 143 було утворено Міжвідомчий координаційний центр соціально-трудової реабілітації учасників АТО, що забезпечує соціальну адаптацію та трудову реабілітацію постраждалих. Центр займається розробкою та впровадженням програм професійної підготовки та перепідготовки ветеранів, сприяє їх працевлаштуванню. Він також координує діяльність різних державних органів та громадських організацій у сфері соціальної реабілітації. Постановою також визначено механізми фінансування та моніторингу ефективності програм,

які реалізуються Центром [4], що сприяє успішній інтеграції ветеранів у цивільне життя та підвищенню їхньої економічної самостійності.

Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 238 затверджено Порядок використання коштів, що надійшли з Трестового фонду НАТО для надання допомоги діючим та звільненим українським військовослужбовцям. Порядком регламентовано розподіл та використання фінансової допомоги, спрямованої на медичну та психологічну реабілітацію. Окрім того порядок включає механізми контролю за цільовим використанням коштів та звітності, а також визначає пріоритетні напрямки фінансування, такі як закупівля медичного обладнання та фінансування реабілітаційних центрів [5] з метою забезпечення ефективного використання міжнародної допомоги для покращення умов реабілітації військовослужбовців.

В свою чергу постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року № 1057 було затверджено Порядок проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб. Документ встановлював процедури надання психологічної допомоги, включаючи діагностику, лікування та профілактику психічних розладів, а також регламентував діяльність реабілітаційних центрів та визначав вимоги до їхнього обладнання та персоналу, передбачав моніторинг та оцінку ефективності надання реабілітаційних послуг [6]. Слід також відмітити, що наказом Міністерства у справах ветеранів України від 14 січня 2022 року № 5 було встановлено граничну вартість послуг із психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, антитерористичної операції та осіб, які забезпечували національну безпеку і оборону, а також членів їхніх сімей. Документ визначає максимальну вартість реабілітаційних послуг, що покриваються державним бюджетом, а також регулює порядок надання цих послуг та встановлює вимоги до суб'єктів їх надання [7] з метою забезпечення доступності якісної психологічної допомоги для постраждалих. Водночас 1 січня 2023 року наведений вище Порядок проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників втратив чинність на

підставі постанови Кабінету Міністрів України № 1338 від 29 листопада 2022 року.

Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1188 затверджено Державний соціальний стандарт фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, членів їх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни. Цей документ визначає основні вимоги та умови для надання послуг фізкультурно-спортивної реабілітації, включаючи необхідні ресурси та кваліфікацію спеціалістів [8]. Однак варто зазначити, що цей стандарт був прийнятий до широкомасштабної війни у 2022 році і він не враховує специфічні проблеми реабілітації в умовах війни. Зокрема не враховано масові втрати серед військових та мирного населення, необхідність оперативної реабілітації поранених, а також специфічні психологічні травми, які зазнають учасники бойових дій, тому цей стандарт потребує оновлення та доповнення з урахуванням сучасних викликів та реалій.

Важливим та знаковим щодо регулювання питань реабілітації військовослужбовців став Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [9], яким визначено правові, організаційні та економічні засади проведення реабілітації осіб з обмеженнями повсякденного функціонування у сфері охорони здоров'я з метою досягнення та підтримання оптимального рівня функціонування у їхньому середовищі. Основною метою цього закону є створення ефективної системи реабілітаційних послуг, яка б забезпечувала рівні можливості для всіх осіб з обмеженнями.

Закон включає положення про правові засади реабілітації, організацію реабілітаційних послуг, фінансування реабілітаційних заходів та вимоги до фахівців у сфері реабілітації. Зокрема визначено права пацієнтів на доступ до реабілітаційних послуг, а також обов'язки держави щодо забезпечення цих прав. Закон також передбачає створення реабілітаційних центрів та установ, які мають надавати якісні послуги з реабілітації.

Варто зазначити, що цей закон був прийнятий до широкомасштабної війни у 2022 році і він, так само як і Державний соціальний стандарт фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, членів їх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, не враховує специфічні проблеми реабілітації в умовах війни – не враховано масові втрати серед військових та мирного населення, необхідність оперативної реабілітації поранених, а також специфічні

психологічні травми, які зазнають учасники бойових дій. З огляду на наведене Закон також потребує оновлення та доповнення з урахуванням нових викликів та реалій.

Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 року № 1338 [10] (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2023 року № 1270) затверджено «Порядок та умови надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб» [11]. Цей документ визначив загальні питання, процедури та умови надання психологічної допомоги. Зокрема постанова передбачає створення системи координації між різними державними установами та громадськими організаціями, які займаються питаннями реабілітації. Вона також встановлює стандарти надання психологічної допомоги, що включають діагностику, лікування та профілактику психічних розладів. Крім того документ регулює питання фінансування та контролю за якістю надання послуг, що сприяє ефективному використанню бюджетних коштів.

Водночас постановою не враховано низку важливих аспектів, необхідних для ефективної реабілітації в умовах сучасної війни. По-перше, вона не охоплює специфічні потреби військовослужбовців, які зазнали важких травм та психологічних розладів під час бойових дій. Відсутність детальних процедур для надання допомоги при посттравматичному стресовому розладі (ПТСР) та інших психічних травмах обмежує можливості ефективного лікування. По-друге, постановою не враховано потребу в спеціалізованих реабілітаційних центрах, що можуть забезпечити комплексну допомогу, включаючи фізичну, психологічну та соціальну реабілітацію. Немає також чітких механізмів для інтеграції зусиль різних медичних і соціальних служб, що може призвести до дублювання функцій та неефективного використання ресурсів. Крім того постановою не передбачено необхідних заходів для навчання та підвищення кваліфікації фахівців, що займаються реабілітацією військовослужбовців і ветеранів. Недостатня увага приділяється також фінансовим аспектам, зокрема, недостатнє фінансування для створення нових і підтримки існуючих реабілітаційних програм і центрів. Окрім того варто зазначити, що постанова не враховує необхідність психологічної підтримки для сімей військовослужбовців, які часто також потребують допомоги для адаптації до нових умов життя після повернення їхніх близьких з війни.

Висновки. Аналіз діючої нормативної бази щодо реабілітації військовослужбовців і ветеранів війни дає можливість стверджувати, що існуючі правові акти не повністю відповідають викликам, з якими стикається Україна під час сучасної війни. Зокрема існуюча нормативна база не охоплює специфічні потреби військовослужбовців, які зазнали важких фізичних та психологічних травм під час бойових дій. Відсутність детальних процедур для надання допомоги при посттравматичному стресовому розладі (ПТСР) та інших психічних травмах значно обмежує можливості ефективного лікування цих станів. Важливо розробити спеціалізовані програми для таких випадків, що включають як медикаментозне, так і психотерапевтичне лікування.

На сьогодні держава не створила достатньої кількості спеціалізованих реабілітаційних центрів, які могли б надавати комплексну допомогу. Це включає як фізичну, так і психологічну та соціальну реабілітацію. Необхідно створити або модернізувати існуючі центри, щоб забезпечити доступ до якісної реабілітації для всіх постраждалих військовослужбовців.

Нормативною базою не забезпечено належної координації між різними державними установами та громадськими організаціями, що займаються реабілітацією. Відсутність чітких механізмів інтеграції зусиль різних структур призводить до дублювання функцій та неефективного використання ресурсів. Важливо розробити механізми координації, що включають спільні бази даних, регулярні наради та обмін інформацією.

Також існує проблема з кадровим забезпеченням. Недостатня кількість кваліфікованих реабілітологів, психологів, фізіотерапевтів та інших фахівців значно ускладнює процес надання реабілітаційних послуг. Необхідно збільшити кількість навчальних місць у медичних вишах для підготовки таких спеціалістів, а також впровадити програми підвищення кваліфікації для існуючого персоналу.

Фінансування реабілітаційних програм є недостатнім. Багато реабілітаційних центрів не отримують достатньо коштів для забезпечення якісних послуг. Необхідно збільшити фінансування з державного бюджету та залучити міжнародну допомогу для підтримки та розвитку реабілітаційних програм.

Нормативні акти не враховують потребу в психологічній підтримці для сімей військовослужбовців. Родини ветеранів також стикаються

з великими труднощами під час адаптації до мирного життя після повернення їхніх близьких з війни. Необхідно розробити програми психологічної підтримки для членів сімей військових, щоб забезпечити їм необхідну допомогу.

Отже існуюча нормативна база потребує значного удосконалення. Важливо не лише адаптувати діючі закони та постанови до сучасних реалій, але й забезпечити їх практичну реалізацію через належне фінансування, підготовку кадрів, координацію між різними структурами та впровадження сучасних технологій у систему реабілітації. Тільки комплексний підхід дозволить створити ефективну систему реабілітації військовослужбовців та ветеранів війни в Україні.

Список використаної літератури:

1. Радецька Л. Особливості проявів бойових стресових розладів у поранених військовослужбовців Збройних Сил України – учасників бойових дій. *Медсестринство*. 2020. № 4. С. 23–26.
2. Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2018 рік: Указ Президента України від 28 березня 2018 року № 89/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/89/2018#Text>
3. Про Уповноваженого Президента України з питань реабілітації учасників АТО, які одержали поранення, контузію, каліцтво або інше захворювання під час участі в (АТО) ООС: Указ Президента України від 2 грудня 2016 року № 536/2016. (втратив чинність на підставі Указу Президента № 489/2021 від 27 вересня 2021 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386/2018#Text>
4. Про утворення Міжвідомчого координаційного центру соціально-трудової реабілітації учасників АТО, які одержали поранення, контузію, каліцтво або інше захворювання під час участі в АТО: постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 143. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-2016-%D0%BF#Text>
5. Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли з Трастового фонду НАТО або цивільного бюджету НАТО для виконання положень Імплементативної угоди між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання про реалізацію співпраці у сфері медичної реабілітації: постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 238. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238-2016-%D0%BF#Text>
6. Порядок проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб,

- які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року № 1057 (постанова втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України № 1338 від 29 листопада 2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-%D0%BF#Text>
7. Про встановлення на 2022 рік граничної вартості послуг із психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб: наказ Міністерства у справах ветеранів України від 14 січня 2022 року № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0136-22#Text>
 8. Державний соціальний стандарт фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, членів їх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1188. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-2021-%D0%BF#Text>
 9. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 3 грудня 2020 року № 1053-ІХ. *Відомості Верховної Ради*. 2021. № 8. Ст. 59.
 10. Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 року № 1338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text>
 11. Порядок та умови надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 року № 1338 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2023 року № 1270). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text>

Kurkova K. M., Lutsenko-Myskiv L. I. Legal regulation of the rehabilitation of military servants

The article is devoted to the analysis of the official regulatory framework that regulates the processes of medical and psychological rehabilitation of military servicemen in Ukraine, as well as the identification of the main shortcomings and problems in this area that are to blame as a result of a full-scale war.

After the start of Russia's large-scale war against Ukraine in 2022, new challenges arose for the system of medical and psychological rehabilitation of military personnel. Large-scale hostilities caused a large number of wounded and mentally traumatized persons among the military and civilian population. This creates an urgent need to improve the system of providing medical and psychological assistance, as well as to develop new regulatory and legal acts that take into account modern realities.

It was emphasized that the modern war in Ukraine requires a comprehensive approach to the rehabilitation of servicemen, which includes both physical and psychological assistance. The current legal framework does not fully meet the needs of combatants, which complicates the process of providing quality rehabilitation services. The need to review and update the legislation is a key task to ensure effective support for veterans and their adaptation to civilian life.

A significant number of victims as a result of military actions calls for an increase in resources and improvement of coordination between state institutions engaged in the rehabilitation of military personnel. The lack of adequate funding and effective management of rehabilitation processes creates obstacles to providing timely and quality care. It is important to develop an effective funding system that would ensure transparency and targeted use of funds in this area.

The war caused a large number of cases of post-traumatic stress disorder (PTSD) among servicemen. This increases the need for specialized psychotherapeutic programs and specialists capable of providing assistance in such cases. It is necessary to develop a system of early detection and prevention of PTSD in order to prevent its negative consequences in the future. These measures require legislative support and adequate funding.

Today in Ukraine, the issue of rehabilitation of military personnel has become very relevant. Large-scale hostilities require a quick response and adaptation of legislation to new challenges. That is why today this problem is extremely relevant and necessary to solve, because the quality of life of those who defended the state at the front depends on it.

Key words: *military personnel, psychological rehabilitation, medical rehabilitation, post-traumatic stress disorder, normative and legal regulation, legislation, adaptation to peaceful life, hostilities, war in Ukraine.*